МОВА «ЩОДЕННИКА» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ірина Сирко

МОВНІ ОБРАЗИ СУЧАСНИКІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ЙОГО «ЩОДЕННИКУ»

Образи сучасників у щоденникових записах Тараса Шевченка – це передусім персоніфікована і подана у переломленні через його світогляд галерея найближчого оточення письменника. За частотними згадками імен М. Щепкіна, С. Гулака-Артемовського, П. Куліша, М. Максимовича, В. Даля та ін. постають реальні, живі образи цих діячів тогочасної української та російської культури *в індивідуальному сприйманні Т. Шевченка*, в його одномоментній, зумовленій певним враженням, чи постійній, незмінній оцінці.

Які ж риси свого оточення цінував, а які не сприймав Т. Шевченко?

Поет звертав увагу і на професійні, і на моральні, людські якості своїх сучасників. Про це свідчать численні оцінні характеристики – епітетні, метафоричні, поширені описові конструк-

ції тощо. Наприклад: *ярче и лучезарнее великого артиста стоит великий человек, кротко улыбающийся друг мой единый, мой искренний, мой незабвенный Михайло Семенович Щепкин* (Цит. за виданням: Шевченко Т. Г. Журнал // Зібрання творів: у 6 тт. / Т. Г. Шевченко. – Київ, 2003. – Т. 5. – С. 139); *А сверх всего этого, я встретил в нем простого, высокоблагороднейшего, доброго человека* (С. 86); *У старого друга моего М(ихайла) С(еменовича) везде и во всем поэзия, у него и домашний медик поэт* (С. 162); *Во второй сеанс увидел я в Москве Михайла Семеновича Щепкина… Говорили о театре, о литературе* (С. 40); *Написал письма Щепкину и Кулишу. Прошу их, друзей моих великих, отложить всякое житейское или служебное попечение и приехать ко мне* (С. 133); *Какой милый оригинал должен быть этот г. Жемчужников* (С. 127). Функціонально навантажені у цих описах позитивно оцінні характеристики *великий человек, друг мой единый, друзья мои великие, мой искренний, мой незабвенный, простой, высокоблагороднейший, добрый человек, весьма милый человек, старый мой друг, милый оригинал* тощо.

Особливо прихильно Кобзар відгукувався про *освіченість, інтелектуальність* своїх сучасників, щиро схилявся перед їх талантом. Показові щодо цього згадки про друзів-театралів – «патріарха сцени» М. Щепкіна та акторки-початківця К. Піунової: *И за всю эту полную радость обязан я моему* ***знаменитому другу*** *М. С. Щепкину* (С. 167); ***Счастливый патриарх-артист!*** (С. 138); *Как бы я рад был (увидеть) этого* ***славного артиста-***

ветерана (С. 128). Кульмінаційний вияв поваги до театрального таланту М. Щепкіна вербалізують прикладки *артист-ветеран, патриарх-артист*, увиразенені епітетами *славный, знаменитый*.

Також сема ‘талант’ визначає зміст розгорнутих описів, у яких немає лексично виражених засобів носіїв відповідної семантики, однак вона імпліцитно закладена у змісті висловлень: ***После Щепкина я не знаю лучшего комика****... **Гениальный актер** и удивительный старик* (С. 186); ***Пиунова была естественна и грациозна.*** *Легкая игривая роль ей к лицу и по летам* (С. 119); ***Великий друг мой*** *по просьбе графини прочитал монолог «Скупого рыцаря» Пушкина, ... и* ***прочитал так, что слушатели видели перед собою юношу пламенного, а не 70-летнего старика*** (С. 186). Пор. оцінку акторського таланту М. Щепкіна та К. Піунової, опосередковану через сприймання публіки: ***Как бы он возвеселил и меня, и своих нижегородских поклонников.*** *Напишу ему, пускай едет сюда и пускай на здешней бедной сцене тряхнет стариною* (С. 132); *Он намерен подарить несколько спектаклей нижегородской публике.* ***Какой великолепный праздничный подарок!*** (С. 135); *она* [Пиунова] *сыграла роль Татьяны, и* ***так очаровательно сыграла, что зрители ревели от восторга*** (С. 140).

Наявний у «Щоденнику» внутрішньотекстовий контраст у мовоописах талановитих колег, з одного боку, експресивно увиразнює образ того чи того сучасника в авторовому сприйнятті (***Г. Снеткова просто кукла****. Как бы хороша*

была в этой роли моя ***незабвенная Пиунова*** (С. 186), а з другого – свідчить про об'єктивність Шевченка, його здатність мислити раціонально, розмежовувати одноразове враження від конкретної ситуації та особисті стосунки з учасниками цієї ситуації: *Тогда же я в первый раз видел гениального артиста Соленика в роли Супруна («Москаль-чаривник»).* ***Он показался мне естественнее и изящнее неподражаемого Щепкина*** (С. 63); *Смотрел в цирке-театре «Москаля-чаривныка».* ***Очаровательный Семен.*** *А* ***прочие чушь*** (С. 173); ***Самойлов*** *далеко* ***уступает Садовскому*** (С. 186).

Висока оцінка таланту, освіченості, ерудованості багатьох сучасників і психологічно, і етично умотивовує зміст записів, які фіксують щире зацікавлення поета в тому, щоб той чи той колега прочитав його твори і висловив свою думку: *мне бы ужасно хотелось ему* [М. Щепкину] *прочитать и услышать его верные дружеские замечания* (С. 133). Знаковий із цього погляду запис від 18 березня 1858 р., в якому Т. Шевченко відзначив надто поблажливе, необ'єктивне, на його думку, сприймання колегами його поезії, водночас віддаючи належне критичності П. Куліша: *Кончил переписывание или процеживание своей поэзии за 1847 год. Жаль, что не с кем толково прочитать.* ***М(ихайло) С(еменович)*** *в этом деле мне не судья. Он* ***слишком увлекается****.* ***Максимович*** *– тот просто* ***благоговеет перед моим стихом****,* ***Бодянский тоже****. Нужно будет подождать* ***Кулиша****.* ***Он хотя и жестко, но иногда скажет правду*** (С. 163).

За Шевченковими записами можна реконструювати також достатньо цілісні морально-психологічні, поведінкові портрети його сучасників, скласти уявлення про окремі риси їхньої зовнішності тощо. Природно, що функціонально навантаженими в цьому разі виявляються *епітетні характеристики* – і емоційно-оцінні, й логічно-видільні.

Серед оцінних висловлень, до складу яких входять прикметники з різноконотованою семантикою, звертаємо увагу на описи:

- зовнішності: *Она – **мужественная брюнетка**, родом молдаванка, и такой **страстно-чувственно-электризующей красоты**, какой я не встречал еще на своем веку* (С. 120);
- фізичного стану: *увидел я в Москве Михайла Семеновича Щепкина, таким же **свежим и бодрым**, как видел я его в последний раз в 1845 году* (С. 40);
- віку: *пригласил, между прочими, и **ветхих деньми товарищей** своих Погодина и Шевырева* (С. 167);
- інтелекту, кмітливості: *не зная моего адреса, искал меня в Академии и зашел к графине, зная, что я там бываю. **Догадливый мой великий друг*** (С. 185); *Великий **Брюллов** ... пламенный поэт и **глубокий мудрец*** (С. 54); *нашел у себя письмо моего **гениального друга**. Между прочим он пишет мне, что рисунки мои он уж пустил в ход. Спасибо ему...* (С. 145);
- рис характеру: *этими сладкими минутами я обязан ему, моему **простому благородному другу** Андрию Обременку* (С. 76); *Сегодня*

начал портреты в группе своих ***щедрых приятелей*** (С. 132); *послал я с пароходом письмо М. Лазаревскому. ... Я много виноват пред моим* ***нелицемерным другом*** (С. 36); ***обязательный друг*** *мая 16 выехал из Петербурга в Москву* (С. 24); *Они* [П. А. Овсянников и Н. А. Брылкин] *люди* ***добрые, сердечные и разумные****. Они научат меня, что мне предпринять в этом безвыходном положении* (С. 122);

- загального враження: *Шевырев старше и, несмотря на* ***седенькую свою благопристойную физиономию,*** *почтения к себе не внушает.* ***Сладкий до тошноты старичок*** (С. 167); *Еще раз виделся с Сергеем Тимофеевичем Аксаковым....* ***Очаровательный старец****!* (С. 167).

Також інформативними для сучасного читача й дослідника є виражені епітетами Шевченкові самоконстатації його стосунків (насамперед дружніх) з оточенням: ***Добрые*** *мои* ***новые друзья****, Н. А. Брылкин и П. А. Овсянников, посоветовали мне прикинуться больным, во избежание путешествия* (С. 109); *я принялся за моего* ***неизменного друга*** *Либельта и с наслаждением пробеседовал с ним до самого вечера* (С. 54); *В 9 часов я был уже в квартире моего* ***искреннейшего друга*** *М. М. Лазаревского* (С. 168); *он друг и дальний родственник моего* ***незабвенного друга и товарища*** *покойного Петра Степановича Петровского* (С. 115); *Посоветуюсь с моими* ***искренними друзьями****, с П. А. Овсянниковым и с Н. А. Брылкиным* (С. 122).

Мовнопсихологічні образи сучасників Тараса Шевченка розкрито і в морально-поведінково-

му портретуванні. Зокрема, багато записів фіксують згадки й міркування поета про співчутливе, дбайливе ставлення до нього, про постійну матеріальну і моральну підтримку, яку він відчував у засланні від друзів: *Через девять лет и* ***не забыть друга, и еще в несчастии друга.*** *Это редкое явление между себялюбивыми людьми. ...* ***прислал он*** [М. Щепкин] ***мне на поздравку 25 рублей серебром. Для семейного и небогатого человека большая жертва*** (С. 14); *Был у Ф. Й. Иордана. ...Он ...****изъявил готовность помогать мне всем, что от него будет зависеть*** (С. 181); ***с помощию друзей*** *моих Бюрно и Герна,* ***я восстановлю свои оскудевшие финансы*** (С. 66); *М(ихайло) С(еменович)* ***ухаживает за мною, как за капризным больным ребенком. Добрейшее создание!*** (С. 163).

Особливо цікаво простежити зміст і оцінність Шевченкових відгуків про відомих людей з його оточення, які з походження були українцями, – П. Куліша, М. Максимовича, В. Даля, М. Гулака-Артемовського, М. Лазаревського тощо. Окремо в цьому ряду варто назвати ім'я М. Щепкіна, з яким, як відомо, у Шевченка були особливо тісні взаємини – людські, земляцькі, духовні, пор.: «Дружба між Щепкіним і Шевченком, – незважаючи на певну різницю у характерах і віці – зрозуміла: *Издревле дружеский союз, Поэтов меж собой связует…,* та, попри цей поетичний зв'язок, у них був ще й інший – національний: обидва вони були уродженці Малоросії, обидва вибилися на світ Божий з темного царства кріпацької неволі» (Чалый М. К. Жизнь и произ-

ведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии) / составил М. К. Чалый. – Киев : Типография К. Н. Милевского, 1882. – С. 110–111).

Здебільшого Шевченкові згадки про сучасників-українців у «Щоденнику» позитивні, часто з відтінком замилування, сентиментальності. Їх зміст визначають прямі й вторинні номінації із семами ʻщирістьʼ, ʻсправжністьʼ, ʻкрасаʼ, зокрема й епітетні оцінки *симпатические люди, прекрасные братья, милые, настоящие земляки, милая землячка, очаровательная певица, возвышенно прекрасное создание*. Наприклад: *На удивление* ***симпатические люди эти прекрасные братья Лазаревские****, и все шесть братьев* ***как один замечательная редкость****. Василь принял меня как давно невиданного своего друга. А мы с ним в первый раз в жизни встречаемся.* ***От земляк, так земляк****!* (С. 169); *Грицько Галаган познакомил меня с черниговскими* ***землячками, с Карташевскими. Не жеманные, милые, настоящие землячки*** (С. 174); *вошел ко мне* ***мой старый, незабытый****, но из виду потерянный знакомый и* ***щирый земляк Л. Н. Дзюбин*** (С. 169–170); *И театр, и Академия, и Эрмитаж, и* ***сладкие дружеские объятия земляков, друзей моих Лазаревского и Гулака-Артемовского!*** (С. 110); *Великий математик* [М. В. Остроградський] ***принял*** *меня* ***с распростертыми объятиями как земляка*** *и как надолго отлучившегося куда-то своего семьянина* (С. 174); *Вечер провел у* ***своей милой землячки М. В. Максимович****. …она,* ***милая****, весь вечер пела для меня наши родные задушевные песни. И пела так сердеч-*

но, прекрасно, что я вообразил себя на берегах широкого Днепра. ... ***Очаровательная певица****!* (С. 165); ***Марко Вовчок*** *...* ***Какое возвышенно прекрасное создание эта женщина*** (С. 156). Поета з цими людьми зближували і усвідомлення національного кореня, своєї українськості (звернімо увагу на частотність номінацій *земляк, землячка*, які по-особливому інтимізують зміст записів), і популярні на той час ідеали народництва, прагнення підтримувати етнічні традиції тощо (*Получил письма от Щепкина ...* ***Старый друзяка пишет, что он приедет ко мне колядовать на праздник*** (С. 134). Такі стосунки, за словами І. Дзюби, «є один із найзворушливих зразків людської дружби, на яку здатні тільки великі серця» (Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2008. – С. 483).

Позитивне ставлення до друзів-земляків підкреслюють лексичні повтори, передусім – повтор присвійного займенника *мій*: *Благодарю тебя, крепостной Паганини. Благодарю тебя,* ***мой случайный, мой благородный*** (С. 87); *Послезавтра я имел бы радость поцеловать* ***моего старого, моего единого друга*** (С. 138); *послезавтра я обниму* ***моего*** *старого,* ***моего*** *искреннего* ***друга*** (С. 138); *И чем я заплачу тебе,* ***мой старый, мой единый друже?*** *Чем я заплачу тебе за это счастие?* (С. 139); ***друг мой единый, мой искренний, мой незабвенный*** *Михайло Семенович Щепкин* (С. 139). Такі послідовні ампліфікації епітетних конструкцій із присвійним займенником *мій* створюють максимально інтимізований, позитивний стилістично-оцінний ореол образів *друзів, товаришів, наставників*.

У тексті «Щоденника фіксуємо також негативні коментарі й оцінки, що їх Т. Шевченко дає своїм сучасникам, зокрема й тим, до яких в інших записах висловлює прихильне ставлення. Адже «щоденниковий текст передбачає наявність різних, навіть діаметрально протилежних, гострих оцінок тієї самої особи, оскільки відображає щирий діалог Ego і AlterEgo автора, об'єктивно показуючи мінливість його світосприйняття, право на вираження суб'єктивних думок» (Космеда Т. А. Ego і AlterEgo Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич, 2012. – С. 294). Так, поряд із наведеними вище численними позитивними, захопленими відгуками про М. Щепкіна з'являються несхвальні оцінки його вчинків, поведінки, організації побуту, які неспівмірні зі світоглядом самого Кобзаря: *В семействе М(ихайла) С(еменовича) торжественного обряда и урочного часа для разговен не установлено. Кому когда угодно. Республика. Хуже, анархия! Еще хуже, кощунство!* (С. 166).

Про намагання Т. Шевченка бути об'єктивним свідчать також діаметрально протилежні за оцінністю записи щодо П. Куліша: *привез мне от Кулиша письмо и только что отпечатанную его «Граматку».* ***Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь****... Это первый свободный луч света, могущий проникнуть в сдавленную попами невольничью голову* (С. 132–133) і *Я увидел сочинения Гоголя, изданные моим другом П. Кулишем.* ***Друг мой немного подгулял. Издание вышло немного му-***

***жиковато**, особенно портрет автора до того плох, что я удивляюсь, как знаменитый Иордан позволил подписать под ним свое прославленное имя* (С. 125).

На окрему увагу заслуговують записи «Журналу» з прямими чи опосередкованими оцінками В. Даля. В. Лінчевська щодо цього зауважує: «висловлювання Шевченка про Даля свідчать, що ставлення Кобзаря до автора «Толкового словаря живого великорусского языка» не було однозначним» (Лінчевська В. В., Даль В. І. і Т. Г. Шевченко / В. В. Лінчевська, В. І. Даль // Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования: Сборник науч. работ. – Киев, 2002. – С. 343). Пор.: *Он* [Даль] ***принял меня весьма радушно, … просил заходить к нему запросто, как к старому приятелю**. Не премину воспользоваться таким милым предложением* (С. 129); *причепурился я и отправился к В. И. Далю. **Но почему-то, не знаю, прошел мимо его квартиры** и зашел к адъютанту здешнего военного губернатора* (С. 129). Кульмінаційний вияв негативного ставлення вербалізує семантико-синтаксичний експресив в іншому щоденниковому записі: *Книга … пролежала до сегодня **у сухого Даля**… Он извиняется рассеянностью и делами. Чем хочешь извиняйся, а всё-таки **ты сухой немец и большой руки дрянь!*** (С. 160).

Образи сучасників у тексті «Щоденника» – це носії і особистісної, й мовно-культурологічної інформації. Даючи сучасному читачеві поглиблене уявлення про Шевченкове оточення в оцінці самого письменника, ці мовоописи цінні і як джере-

ло інформації про психотип та мовну особистість самого Кобзаря.

Світлана Ігнатьєва

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Олесь Гончар – сумління України,
Любов пречиста.
Пісня і зоря,
По духу вірний правнук Кобзаря,
Великий син великої родини.
Данило Кононенко

У минулому кожної нації є люди, імена яких оповиті невмирущою славою, повагою та безмежною любов'ю. Такими знаковими постатями для українського народу є Тарас Шевченко, Олесь Гончар… Вони органічно й нерозривно пов'язані, про що свідчать «Щоденники» Олеся Гончара, в яких постать Тараса Шевченка займає особливе місце. Прочитаний «душею» Шевченків «Кобзар», – це *суцільна розмова з Богом. Поетові Бог – співрозмовник, найвищий порадник і найвищий суддя. До нього звернені поетові болі, скарги, жалі, до нього – молитва і сповідь. У цьому суть «Кобзаря». А шевченкознавство – і тоталітарне, і західне, заокеанське – лише затуманює суть, Грабович та Рубчак тільки женуть словеса, любомудрствують, бравують ерудицією, а суть не здатні збагнути. Хоча все – ясні-*